

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ПСИХОЛОГІЇ

С.С. Сливка

Юридична деонтологія

Підручник

Видання 6-те

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

Київ
«Атіка»
Харків
«Право»
2015

УДК 174.34(075.8)
ББК 87.75я73
С47

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 14/18.2-1462)*

Рецензенти:

О.Д. Святоцький – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

О.В. Скрипнюк – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Сливка С. С.

С47 **Юридична деонтологія : підручник / С.С. Сливка. – Вид. 6-ге. – К. : Атіка ; Х. : Право, 2015. – 296 с.**

ISBN 966-326-180-3 (Атіка)

ISBN 978-966-458-790-4 (Право)

У книзі з позицій новітніх знань і досягнень науки і передового досвіду юридичної практики відображено сучасний стан правової деонтології та показані шляхи її пріоритетного розвитку.

Для студентів, слухачів юридичних вузів і факультетів, практичних працівників правоохоронних органів та правозахисних організацій, а також усіх тих, хто прагне стати правознавцем, хоче оволодіти професією юриста і базовими знаннями з правознавства та філософії права.

УДК 174.34(075.8)

ББК 87.75я73

ISBN 966-326-180-3 (Атіка)
ISBN 978-966-458-790-4 (Право)

© Сливка С. С., 2001, 2003
© Сливка С. С., переробка і доповнення, 2006, 2010, 2013
© Сливка С. С., 2015
© Видавництво «Атіка», видавництво «Право», 2015

*Професорові
Володимиру Гавриловичу Сокуренку,
якому автор завдячує обраним
шляхом у науці,
п р и с в я ч у є т ь с я*

Від автора

XXI століття, в яке щойно вступило людство, ставить нові вимоги перед наукою і освітою, відкриває нові перспективи і ще незвідані галузі для дослідження. Сучасне молоде покоління має отримати ті знання, які вже стають – і надалі будуть – пріоритетними. Відчутним є поступ країни до нового етапу, своєрідного духовно-морального ренесансу, який все активніше заявляє про себе у суспільному житті, у процесі демократично-правових перетворень.

Підготовка спеціалістів вищої якості на даному, якісно новому етапі розбудови незалежної держави, вимагає більш глибокого пізнання *духовної основи життя* – Всесвіту, його нерозгаданих таємниць, щоб правильно обрати шлях – шлях, яким йти у майбутнє. А правильно обраний шлях – це, одночасно, й найлегший, найпростіший, найдоступніший.

Юридична деонтологія, полем діяльності якої є юриспруденція, з філософської точки зору, претендує на своєрідне монопольне філософсько-правове знання про людину. Значення цієї науки можна ще визначити так: це природний правовий компас, енциклопедія для юриста, це шлях до високої професійної майстерності та гарантія захисту його свобідної волі у природно-правовому просторі. Якщо юрист не оволодіє юридичною деонтологією, він назавжди залишиться вузьким спеціалістом, причерченим навіть інколи на «провали» у роботі. Виняток можуть становити хіба тільки ті випадки, коли юрист інтуїтивно сприймає деонтологічну сутність у силу своєї професійної, інтелектуальної культури.

У підручнику ми пропонуємо для роздумів основні спірні («вічні!») питання – онтології та деонтології, зосереджуємо увагу на особливостях професії, подаємо судження правників-практиків. З великого числа філософсько-правових проблем розглядаються ті, які дають можливість більш глибоко проникнути у суть юридичної деонтології, збагнути її ключові аспекти й до того ж є сьогодні найбільш актуальними.

Юридична деонтологія – як сфера, що охоплює всі форми моральних вимог, дозволяє внутрішньо збагнути суть професії, здатна розвинути великий резерв здібностей майбутнього правника і логіку професійних дій, етику мислення (в т. ч. абстрактну), етику свідомості, почуттів, співвідношення раціонального та ірраціонального тощо. Ці та інші здобутки, як правило, є результатом глибокого процесу виховання і самовиховання, переборення самого себе (останнє, перемога над собою, – найважча пере-

мога!). І все це – насамперед необхідно для того, щоб створювати «культуру духовної аури» у процесі діяльності, забезпечувати найефективніше управління правовими процесами.

Центральне місце у юридичній деонтології ми відвели розумінню людини як триєдиної антропологічної єдності (тіло, душа, дух) (згідно з яким і подано матеріал у підручнику). З цією метою опрацьовано величезну кількість літератури – давньосхідної, античної, середньовічної та сучасної, на основі якої викладено власні судження, зроблені певні висновки, які, у цілому, покликані сприяти подальшому підвищенню рівня професіоналізму, якості професійної діяльності юриста.

Найбільшої уваги, на наш погляд, заслуговує з'ясування такого поняття, як *дух людини*, прояв свободи духу в межах дії природного права, тобто, у підсумку, – *дух права*.

«Дух права» – цими словами можна визначити те, що становить суть юридичної деонтології як системи вимог до внутрішніх професійно-правових обов'язків юриста.

Автор вважає своїм обов'язком підкреслити, що обранням саме такого об'єкта наукового дослідження він завдячує професорові (нині покійному) Володимиру Гавриловичу Сокуренку, який вперше зробив спробу розглядати медичну деонтологію з позиції юриста, права і моралі, приділивши основну увагу внутрішнім (духовним) процесам і назвавши їх «духом права».

У прикінцевих зауваженнях звертаємося до студентів – майбутніх юристів-професіоналів, прагнучи заохотити їх до творчого і глибокого оволодіння знаннями, до вияву поглибленого інтересу до таких проблем і аспектів, які увібрала у себе юридична деонтологія – *наука майбутнього*, що уже сьогодні, набуваючи неабиякої актуальності, покликана зробити більш ефективною юридичну діяльність.

Юридична деонтологія – як певний вступ до спеціальності – є логічним вступом до філософії права. Уже після I курсу студент має можливість сприймати матеріал галузевих правничих дисциплін крізь призму онтології – деонтології, природного права, взаємозв'язку «людина – Космос».

Майбутній спеціаліст відчує потребу у поглибленому аналізі позитивного права, зможе побачити його недосконалість, хоч, попри все, воно є необхідним і корисним за умови наближення його до норми природного права.

На V курсі вивченням філософії права завершується цикл юридичних дисциплін, але при цьому саме юридична деонтологія стане *основою* тієї *вершини* (філософії права), що заकुмулює в собі здобуті знання, зробить їх цілісними, повноцінними.

Передмова

Вступ людства у третє тисячоліття сучасного цивілізаційного розвитку певною мірою ознаменувався, поряд із позитивними тенденціями науково-технічного й інтелектуального поступу, поглибленням тривожних ознак катаклізмів планетарного масштабу. Йдеться, насамперед, про серйозні екологічні проблеми, а також про вкрай негативні перекоси у духовній сфері, що проявляються у хворобливому гонінні за матеріальними благами та ресурсами, у нищенні культурних надбань, у поширенні духовної апатії людей, у пагубному впливі позитивізму тощо. Ці та інші кризові явища не обминули й Україну. Очевидно, реакцією здорових сил нашого суспільства на порушення гармонійності природних процесів і була мирна «помаранчева» революція, яка продемонструвала, зокрема, прагнення до пошуку нових шляхів розвитку суспільних процесів, норм поведінки як у глобальному, так і національному масштабах.

У цьому контексті слід підкреслити, що чимало вчених вже давно спрямовували свою інтелектуальну працю на запобігання руйнівним процесам на планеті. Протягом останнього десятиліття відомий український вчений-правник професор С. С. Сливка активно досліджує проблеми юридичної деонтології. Щоб сприяти підвищенню духовного рівня студентів (курсантів) вищих навчальних закладів юридичного профілю, він, досвідчений педагог-практик, впроваджує новітні технології у навчальний процес. Так, щоб допомогти майбутнім юристам віднайти своє місце у суспільно-природно-правовому просторі, учений пропонує методологічні орієнтири, які співвідносяться з природними процесами у Всесвіті, його законами. Тобто, передусім, студенти мають знати основні закони Природи, оволодіти філософськими постулатами, обрати культурологічну концепцію для професійної діяльності.

Певним чином це знайшло вияв у новому підході до створення підручника з юридичної деонтології, де, зокрема, всебічно аналізуються праці англійського філософа права І. Бенґама та українського вченого В. Сокурєнка, а теоретичні концепції тісно пов'язуються з потребами сучасної практики. Будучи автором понад двох з половиною сотень праць з цієї тематики, С. С. Сливка настійливо доводить важливість філософсько-культурологічного підходу у процесі юридичної діяльності, показує, до яких негативних наслідків призводить недооцінка юристом ролі духовності, природного і надприродного права.

У пропонованому підручнику автор стверджує, що юридична деонтологія будується на основних засадах філософії: онтології (що існує), етиці (що треба робити), епістемології (що можна знати). Ці засади ґрунтуються як на знаннях позитивного, так і природного права, вони не допускають руйнівних процесів у правовій системі, а дозволяють глибоко

пізнати правове явище і прийняти справедливе рішення. Для досягнення такої мети необхідно, щоб юрист постійно керувався внутрішнім імперативом службового обов'язку.

До творчих надбань автора у цьому, вже третьому виданні підручника, слід віднести більш широке висвітлення основ філософської, наукової та кармічної культури, онтологічної та деонтологічної характеристики особи юриста, суті культурології юридичної діяльності, розкриття зв'язку юридичної деонтології з іншими науками, визначення впливу духовності на професійну діяльність юриста, обґрунтування національних аспектів юридичної служби та ін. Автор також переконливо показав дію кармічних законів у юридичній праці, довів необхідність філософсько-наукових підходів до неї. Все це, безумовно, викликає інтерес до підручника, зацікавлює читача, а у підсумку – сприяє зміцненню його духовного світосприйняття.

Отже, є підстави стверджувати, що нове видання підручника професора С. С. Сливки – на часі. Освоєння комплексу знань, викладених у цій книзі, допоможе майбутнім юристам глибше осягнути і сумлінно виконувати фахові функції. Підручник також може слугувати пропедевтичним курсом, що сприятиме гармонійному розвитку членів суспільства, утвердженню громадянського суспільства та побудові правової держави України.

В. Л. Ортинський,
доктор юридичних наук, професор

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1 МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

1.1. Культура особи у контексті філософського аналізу

Проблеми деонтології пов'язані з онтологією особи та життєдіяльністю суспільства. Закономірний розвиток усіх сфер суспільного життя зазнає суттєвого впливу філософських ідей, культурологічних традицій, оскільки сама життєдіяльність суспільства творить культуру.

З'ясуємо поняття «культура» у її широкому розумінні. Поняття «культура» (від лат. *cultus* – *спосіб життя, заняття, освіта, розвиток*) увійшло в науковий обіг європейської соціальної думки у другій половині XVIII ст. Сьогодні філософи і культурологи не дають йому єдиного тлумачення. Налічується близько тисячі дефініцій культури. Це призводить до того, що висвітлити їх стає дедалі складніше навіть у спеціальному дослідженні, оскільки доволі складно одержати конкретне знання про об'єкт, що тлумачиться як власне деяка субстанція, розчинена в усіх суспільних відносинах.

У науці існує три основних підходи щодо трактування категорії «культура»: антропологічний, соціологічний, філософський.

Антропологічний підхід ґрунтується на етнічних особливостях кожного народу, на поясненні буття нації. Соціологічний підхід скегований на культурогенезу, цінності людини, взаємостосунки між людьми тощо. Універсальним підходом до наукового пізнання культури є *філософський*.

Так, використовуючи методи аналізу та синтезу, індукції і дедукції та інші, можемо дослідити справжню природу, сутність і генезу культури. Філософський аналіз дозволяє узагальнити існуючі дефініції, виявити їхнє ужиткове значення.

Невіддільним від поняття «культура» є поняття «цивілізація». Цивілізація є результатом культури, її продуктом, це своєрідна мода, модернізація. Вона виникає у процесі засвоєння досягнень однієї

культури іншими культурами. Будь-яка спроба відірвати культуру від цивілізації перетворює на утопію ідею культурного відродження народу, породжує значні «відходи» цивілізації. Культура потребує цивілізації, як душа потребує тіла, оскільки вони розвиваються за одними законами.

Відомо, що культура має постійно підживлювати цивілізацію, інакше остання заперечуватиме, руйнуватиме культуру, нехтуватиме нею. Цивілізація є тимчасовим явищем і означає перетворену людиною, окультурену природу, засоби цього перетворення, соціальну культуру, людину, яка засвоїла духовну та інші види культур. Культура – загальнолюдське надбання, вона виступає своєрідним кодом, матрицею цивілізації.

Загалом рівень цивілізації не обов'язково збігається з рівнем культури суспільства чи окремої особи. Це пояснюється тим, що культура спрямована на безперервний духовний, а цивілізація, як правило, – на фізичний розвиток членів суспільства. Причина криється в тому, що нехтується використання здобутків окремих видів культур. Культуру творять етноси, а цивілізацію – нації. Тому при розкритті змісту цивілізованого суспільства та цивілізованого правопорядку потрібно враховувати культурний чинник.

Зрозуміти сутність культури можна лише крізь призму діяльності людей, які населяють планету. Культура не існує поза людиною. Вона народжена тим, що людина постійно прагне відшукати сенс власного життя і діяльності, удосконалювати себе і світ, в якому живе. З філософського погляду, це і становить першооснову формування культури особи, яка не є чимось механічно привнесеним ззовні. Це значною мірою віддзеркалення суспільного стану виробництва, соціальної структури людського соціуму. Тобто справжня культура твориться власними зусиллями, системою життєвих смислів суб'єкта, що реалізуються у засобах та результатах його діяльності. Тому жодна особа, жодна спільнота не позбавлена повністю культури, адже кожен творить своє, хоча інколи й те, що суперечить суспільству, природі.

Якби людство «впорядковувало» свої думки, то не виникало б глобальних проблем і загрози загибелі біосфери. Це означає, що культура особи полягає в усвідомленні нею змісту Всесвіту. Наразі повинні коригуватися свідомість і практика, інакше виникне небезпека так званого інтелектуального хаосу.

Зауважимо, що людині у процесі життєдіяльності стає дедалі складніше набувати і зберігати досвід своєї цілісності, який становить соціокультурну буттєвість.

У наукових джерелах поширена думка, що стрижнем єдності зі світом та між самими людьми є справжня духовність у формі вільного самоіснування. Тобто йдеться про ступінь свободи людини, що

ефективно впливає на розвиток культури. Адже культура особи повинна виступати невимушеним творінням, щоб відобразити реальність буття, аксіологію (грец.– *вчення про цінність*) життя на землі. Тоді культура особи успішно протидіятиме різноманітним деформаціям у суспільстві.

Гносеологія (грец.– *вчення про джерело, закономірності пізнання*) культури особи зумовлюється онтологією Всесвіту, тобто першоначалом всього існуючого. Продукт людської діяльності не повинен бути шкідливою штучною мікрочастиною Всесвіту, а має органічно «вписуватися» у природу, не руйнуючи її. Ця умова стосується як матеріальної, так і нематеріальної сфери культури. Однак конструкторська діяльність – це по суті опредмечування сутнісних сил природи. Адже людина із природи дістає сили, дари і перетворює їх на продукт такої ж або іншої сили. Природна суть і цінність створеної людиною культури саме у тому і полягає, щоб не допустити виникнення продукту більшої, ніж природа, сили, оскільки тоді можливим буде процес руйнування. Культура не в усіх випадках виступає культурою для самої людини, її особистих потреб та гармонійного розвитку.

Стосовно культурного процесу, можемо зазначити, що це достатня реалізація загальнолюдських цінностей шляхом культивування людської гідності. Суспільство потребує духовного стимулювання, посиленої уваги до внутрішнього світу людини. Тобто культура для людини є міралом становлення її як універсально самодіяльної й водночас універсально суспільної істоти. Втілюючи в культурі власні творчі сили, людина знаходить у ній той відповідно необхідний матеріал, який слугує подальшому удосконаленню і розвитку особистості.

Отже, культура як система духовних цінностей, що розвивається, і процес людської творчості як вияв стосунків між людьми – це регулятор клімату суспільства. Відомо, що людська життєдіяльність полягає в осмисленні існуючих (чи одержаних) культурних надбань, зіставленні їх з природними об'єктами та якісному використанні без порушення цілісності світу. Така діяльність людини вимагає високого рівня ***інтелектуальної культури***.

Запасом знань є результати культур, створених іншими людьми, іншими суспільствами. Тут можливі зіткнення культур. Тим самим відбувається обопільний діалог культур, завдяки якому людина отримує природну можливість якісно, раціонально використовувати здобутки різних культур.

Для розуміння поняття «культура особи» велике значення має розкриття таємниці гармонії людини. Частково здійснити це можна через культуру. Справа в тому, що таємницю гармонії особи закладено в її культурі. Вивчаючи діяльність людини, її ідеї, творіння, можна дедалі глибше проникати у її внутрішній світ. І хоч би яким тривалим було

це вивчення (інколи упродовж життя), все ж неможливо повністю пізнати таємниці людської душі, неможливо абсолютно точно передбачити поведінку людини в тій чи іншій ситуації. Щоправда, це вдається зробити тоді, коли відомі загальні симптоми поведінки, які вивчити легше. В інших випадках людина залишається загадкою. Тому ми вважаємо, що частково розкрити таємниці гармонії особи можна, виявивши рівень видів культури.

Гармонія особи – складне філософське поняття, що полягає у внутрішній та зовнішній конструкціях живої істоти, які є найдосконалішими механізмами.

Замислюючись над дією цих механізмів, людина не може збагнути окремих живлюючих джерел, закладених у її організмі. Багато про що можна лише здогадуватися, але вивести чітку закономірність допоки що не вдається нікому. Тому і не дивно, що культурні здобутки оцінюються дослідниками неадекватно до природних законів буття. Частково це пояснюється тим, що сума витрат інтелектуальних запасів, на жаль, не наближається до суми потенційних інтелектуальних можливостей, тобто людина не в змозі «розкритися» до кінця, повністю виявивши свої здібності. Для цього їй потрібне певне культурне підґрунтя – культурне середовище, сфера культурного споживання, загальнокультурні традиції тощо. Його неможливо передбачити або вписати у наявну закономірність. Тому виникають певні труднощі у виявленні гармонійної діяльності людини.

У культурі кожної людини закладений певний феномен, притаманний лише конкретній особі. Це – власний феномен її життєдіяльності. Він не може збігатися чи діяти за аналогією з феноменом іншої людини. Феномен власної культури відображає індивідуальну свідомість та індивідуальні почуття особи, які, вважається, мають розуміти інші.

Творіння людини, її культура повинні мати постійну підтримку, стимул. Має існувати *Дух культури*.

Дух культури формується залежно від волі і здібностей людини, утворюючи необхідну сукупність культур, своєрідний світ культури, пізнання якого відбувається через вплив Духу, осягнення його людиною.

На цій основі конструюється новий елемент загальної культури, який передається у майбутнє. Так на основі колишньої виникає нова

культура, тобто кожне покоління людей має проинятися духом культури своїх предків.

Культура особи – як результат сприйняття світу – має свій час, вона є душею культури в той чи інший історичний період. З його завершенням залишається дух культури, який частково або повністю використовується іншим, наступним поколінням. Людина творить культуру упродовж всього життя. Але інколи їй буває важко визначити міру власних досягнень. Щоб по-справжньому оцінити рівень культури особи, потрібно абстрагуватися від неї, відкинувши суєту, повсякденність. Погляд здалеку дає змогу дослідити місце особи у Всесвіті та осмислити значення її культури.

|| Культура особи – це максимальні якісні, індивідуальні здобутки людини у матеріальній і духовній сферах та впровадження набутих цінностей у її життєдіяльність. ||

Індивідуальні здобутки повинні інтегруватися з колективними, суспільними досягненнями, інакше вони можуть виявитися непотрібними, марними.

Відомо, що максимальні якісні результати у різних сферах життєдіяльності людини залежать насамперед від її психічного стану. Роль культури у психічному житті людини вивчає така наука, як *психологія культури*. Однак психологія розглядає культуру як субстанцію незалежну, а психіку – як залежну, цілком змінну і таким чином розкриває єдність культури та психіки, шикуючи їх у тимчасовому порядку: культура – це стимул, а психіка – реакція. Біда в тому, що наука про людину була поділена на соціальну і гуманітарну, що стало джерелом нескінченних дискусій про методологію і теорію між психологами й антропологами.

Культура людини та її психіка – нерозривні поняття, які взаємоповнюють одне одного. Культура і психіка підтримують одна одну в людині, створюючи своєрідну *культурно-психічну рівновагу*.

Потреба такої рівноваги з'являється у випадку відриву людини від рідної культури, внаслідок чого змінюється її психіка. Сучасні люди, прискоривши у різний спосіб темпи змін, назавжди порвали з минулим. Вони відмовилися від попереднього способу життя, попередніх прийомів пристосування до нових умов життя та ін. Культура повинна формуватись еволюційно, з урахуванням культурних надбань предків.

Звичний термін «культура людини» здебільшого розуміється однобічно, ототожнюючись з «культурою поведінки».

|| Культура людини – це її цілісний внутрішній і зовнішній світ. ||

Треба мати на увазі, що з різних причин з'являються різноманітні культурні феномени. Вони у певних окремих випадках утворюють окрему групу здобутків, які називаються *субкультурою*.

Наразі виникають субкультурні елементи загальної культури, які не претендують на те, щоб замінити собою панівну культуру, витіснити її. Тобто, культура мирно співіснує зі своїми субкультурами, оскільки останні відображають особливості певного напрямку культури, пов'язаного зі специфікою життєдіяльності людей. Натомість часто замість терміна «субкультура» вживають термін «вид культури». Так чи інакше ці поняття пов'язані з класифікацією культури.

Субкультури групуються за різними ознаками: професійними, національними, соціальними, науковими, видами діяльності тощо. Це зумовлює існування певних *видів культур*: професійної, екологічної, політичної, правової тощо. Становлять вони порівняно великі субкультури. Їх існує безліч. Такі субкультури поділяються на дрібніші, залежно від суб'єкта культури. Наприклад, стосовно політичної культури виділяють: політичну культуру селянина, політичну культуру юриста та ін. Можлива й інша класифікація субкультур, зокрема, за місцем, часом, віком тощо.

Кожна субкультура, як відомо, покликана тримати субкультурні ознаки в певній ізоляції від «іншого» культурного шару. Тим самим кожна субкультура, збагачуючись, творчо розвивається та зміцнює загальну культуру.

Зауважимо: *культура особи передбачає раціональне використання природних ресурсів, обережне і збалансоване перетворення їх людиною у процесі життєдіяльності.*

При цьому людина не може і не повинна прагнути цілковито оволодіти природою, стати панівною над нею. На це нездатний людський інтелект. Людина є лише необхідною ланкою у поєднанні природи з культурою. В жодному випадку вона не повинна йти на розрив з природою, Всесвітом. Тут діє закон підкорення і творчого використання.

1.2. Правова соціалізація особи юриста

Взаємозумовленість культури й освіти – очевидна. Важливим напрямом у розвитку України як правової держави є підготовка юристів з високою загальною та професійною культурою, здатних до філософського осмислення цілісності людського буття та його культури. Отже, йдеться про сучасну філософію освіти і соціалізацію юриста як суб'єкта культури.

Важливо з'ясувати таке поняття, як *філософія* правової освіти. Поняття філософія правової освіти передбачає і забезпечує розуміння

прояву глобалізації держави і права у світі, сприйняття діалогу правових систем завдяки розширенню гуманітарно-світоглядних полікультурних орієнтацій, розвитку правової творчості з метою неухильного утвердження верховенства права як прав людини, формуванню – у підсумку – особистості планетарного типу. Філософія правової освіти неминуче передбачає утвердження природних та моральних норм у позитивному праві, сприяє повсюдній рецепції Європейського права.

Проблему соціалізації юриста як суб'єкта культури можна пов'язати з опануванням ним історичних традицій розвитку права як соціокультурного феномена.

Соціалізація – це процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвиток як цілісної особистості на основі засвоєння нею елементів культури і соціальних цінностей.

Професія юриста – одна з найдавніших у людському суспільстві. У давньому суспільстві функції правотворчості здійснювали досвідчені й найбільш авторитетні старійшини, жерці, «волхви», служителі релігійного культу, пізніше – духовенство (єпископи, священики). Згодом виникла потреба в окремій групі людей, які б займалися правотворчою діяльністю, охороною громадського порядку, тлумаченням правових норм, розв'язанням різноманітних конфліктів та суспільних проблем.

Важливо зосередитися на онтологічній характеристиці особи юриста. Відомо, що онтологія – це наука про буття, яке не пов'язане з людською діяльністю чи свідомістю. Все, що існує у природі, з'явилося без участі людини, але сама вона є мікрокопією Всесвіту. Наявність свобідної волі у людини засвідчує невідповідність мікрокопії оригіналу, тобто часто трапляються фальшиві, неякісні копії, що негативно позначається на природно-правовій структурі Всесвіту – порушується цілісність.

Грунтовна підготовка юристів розпочалася в VI ст. у Римі. Римські юристи Гай, Модестин, Павел, Папініан, Ульпіан – перші у світі творці правознавства, які продовжили розвиток державно-правових концепцій Давньої Греції, Давнього Риму.

Наприкінці XI – початку XII ст. центром розвитку юриспруденції став університет у Болоньї (Італія). Головна увага у вивченні права приділялася тлумаченню (глосам) кодифікації Юстиніана, особливо дигест (від лат. – *digesta* – *розміщують у порядку; введення уривків з творів римських юристів*) (звідси й назва – школа глосарів). Аналогічний підхід спостерігався і в інших університетах (у Падуї, Пізі, Парижі, Орлеані). Вибрані глоси усієї школи видані в середині XIII ст. Аккур-

сіусом. Пізніше, у Римі виникли школи коментаторів. Коментатори (постглосатори), які заступили глосарів у XIII–XIV ст., головну увагу приділяли тлумаченню самих глосів, а також виявляли значний інтерес до вчення римських юристів про природне право. Виходячи з ідеї «природи речей», вони трактували природне право як вічне й розумне, обстоювали його пріоритет і верховенство над позитивним правом. Римське право і сьогодні вивчається у багатьох університетах, а його рецепція поширена у деяких державах.

На основі римського права виокремилися англо-саксонська, мусульманська, романо-германська світові правові системи. Вони зумовили такі види права: живе або природне (духовно-моральне) право; позитивне право.

Зазначимо, що романо-германська система права найбільш консервативна. Досвід правової практики свідчить, що вона спрямована в основному на букву закону, тобто на догматичність без урахування духу права. Така система права характерна і для України, яка успадкувала від тоталітаризму соціалістичне право.

В Україні початкові знання у галузі права несли монастирі Києва, Чернігова, Галича, Луцька. У 1661 р. засновано Львівський університет, у складі якого було чотири факультети – філософський, юридичний, медичний, теологічний. Це – перший університет в Україні, де здійснювалася підготовка юристів.

Нині підготовкою юристів займаються академії, університети, інститути, інші навчальні заклади. Правові знання набувають майбутні спеціалісти багатьох професій. Без фахівця-юриста не може обійтися жодна галузь народного господарства, апарат державного управління, місцевого самоврядування, не кажучи вже про законодавчу владу чи приватні структури. Проте юристів в Україні все ще не вистачає. Практика свідчить, що їх потрібно майже у 3–4 рази більше. Особливо гостру потребу у кваліфікованих юристах відчувають органи внутрішніх справ. Відсутність їх у цій сфері негативно позначається на правому регулюванні суспільних відносин.

Якісні зміни юридичної освіти в Україні передбачають насамперед духовно-моральну кореляцію, процеси трансформації живого і природного права у позитивне право, розвиток модерного європейського права, подолання деяких негативних тенденцій юридичного позитивізму.

Орієнтація на нові реалії загальносвітового розвитку дає змогу зорієнтувати підготовку українських юристів на стандарти міжнародної освіти.

Програма «Освіта (Україна XXI століття)» спрямована на впорядкування, систематизацію юридичної освіти на міждержавному рівні, оскільки настав час узгодити національні освітянсько-правові пробле-

ми з міжнародними досягненнями і на основі діалогу культур європейської цивілізації виробити орієнтири сучасного міжнародного юридичного спілкування. «Замкнена» система юридичної освіти гальмуватиме національний розвиток у XXI ст. і у правовому полі призведе до серйозних проблем щодо встановлення цивілізованого правопорядку.

Отже, *соціалізація юриста* як суб'єкта культури насамперед вимагає поєднання сучасних міжнародних тенденцій безперервної освіти. Наразі культуротворчу функцію щодо особистості покликане насамперед виконувати родинне середовище, у якому виховується майбутній юрист.

Родинне середовище закономірно впливає на соціалізацію майбутнього юриста. Тут важливі два взаємозумовлених процеси: професійна та духовно-моральна соціалізація. У першому випадку, коли батьки чи інші члени сім'ї є юристами, дитина мимоволі проймається юридичним, правовим почуттям. Другий випадок характерний тим, що батьки своєю поведінкою, сімейними традиціями виховують духовно-моральну особистість, яка знайде себе у будь-якій професії. Обидва випадки однаково важливі, позаяк йдеться про формування людини як творця і суб'єкта культури.

У соціалізації юриста важливу функцію виконує *загальноосвітня школа*. По суті вчитель виступає першим координатором, порадником учня у виборі професії. У Законі України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. (статті 28, 29) зазначається, що «загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу і суспільство. Для розвитку здібностей, талантів дітей створюються профільні класи, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань. Особливо обдарованим дітям держава надає підтримку і заохочення (стипендії, направлення на навчання та стажування до провідних вітчизняних та закордонних освітніх, культурних центрів)».

Загальноосвітня школа закладає підвалини *професійної соціалізації* учня. Регулювання процесу соціалізації здійснюють навчальні програми. Упродовж навчання засвоюється соціальний досвід, формується емоційно-ціннісне ставлення до діяльності. Особливо впливає на соціалізацію учня *індивідуальний підхід* та *диференційоване навчання*. Адже ефективно і раціонально організований навчальний процес у середній школі істотно впливає на навчання у вищій школі, підвищує рівень професійної соціалізації майбутнього фахівця-юриста.

Закон України «Про освіту» орієнтує на безперервну освіту. Адже вивчення основ правознавства у десятому класі ще не гарантує знання

учнями юриспруденції. Для цього потрібні спеціалізовані юридичні класи, гімназії, ліцеї, коледжі. Причому набуття юридичних знань вимагає наскрізної програми з юриспруденції: шкільної та позашкільної. Шкільна юридична програма повинна давати учням розуміння суті регулювання правовідносин у суспільстві і спонукати їх до сильної участі в ньому через учнівське самоврядування.

Позашкільні навчальні заклади розширюють знання з основ правознавства. Це можуть бути учнівські юридичні центри як за місцем розташування шкіл, так і за місцем проживання учнів. Програма юридичних центрів має пов'язуватися з програмами для абітурієнтів. Випускники таких центрів повинні вміти глибоко аналізувати закони, бути обізнаними з нормами міжнародного права, знати закономірності природного права.

Грунтовну юридичну підготовку дають малі юридичні академії. Цілеспрямована робота досвідчених науковців зі старшокласниками забезпечує належну підготовку до вступу у вищий навчальний заклад. Негативним є те, що вступні іспити на юридичні факультети університету проводяться за завищеними вимогами, які відсутні при викладанні курсу основ правознавства у школі. Тому нинішні абітурієнти змушені відвідувати позакласні чи позашкільні довузівські навчальні заклади або вдаватися до послуг репетиторів.

З метою ефективної реалізації безперервної юридичної освіти доцільно поєднувати такі підходи, як інтеграція, диференціація, діалог культур. Суть інтегрального підходу полягає у вивченні різних навчальних дисциплін з позицій права, наприклад, історії України – з позицій історії держави та права, історії зарубіжних країн – з боку історії держави та права зарубіжних країн, суспільствознавства – з погляду філософії права та ін. Це дасть змогу розширити юридичний світогляд, формувати юридичне мислення учнів.

Деякі предмети доцільно вивчати у контексті інтеграції з культурологією, що позитивно впливатиме на формування культури майбутнього юриста. Наприклад, вивчення географії спрямоване на формування елементів національної, економічної, інформаційної та інших культур, вивчення літератури сприяє підвищенню рівня політичної, інтелектуальної, духовної культури тощо.

Тобто вивчення навчальних дисциплін у спеціалізованих юридичних школах дає змогу зрозуміти право як загальносвітовий культурний феномен. Адже у навчальному процесі учні засвоюють, що право функціонує на засадах національної та світової культур, на діалозі самих культур.

Вплив національної культури на соціалізацію юристів здійснюється через поєднання нових аспектів культури із загальнонародськими культурними цінностями. У такий спосіб постає можливість зрозумі-

ти соціально-психологічні механізми впливу правової культури на суспільне життя української нації, отже, і юриста як її представника. За мовчущання суперечностей розвитку національних культур призводить до порушення збалансованості духовного життя між різними націями. Адже у культурі відображається і закріплюється соціально-особистісна якість творчої праці людини. Саме феномен культури дає змогу органічно поєднувати матеріальне виробництво з працею самої людини як суспільної істоти. Феномен культури активізує соціалізацію учнівської молоді, дає їй змогу окреслити перспективу майбутнього.

Довузівська (шкільна) юридична підготовка має суспільно значущу мету – підготувати випускника до вступу у вищий навчальний заклад з юридичного профілю. В Україні з'явилися правничі коледжі, які відповідають вимогам ступеневої освіти. Вони забезпечують підвищену підготовку молоді до подальшого навчання в університеті. Адже заняття у правничому коледжі ведуть науковці, висококваліфіковані працівники правоохоронних органів. У коледжі (як і на перших курсах юридичних навчальних закладів) є змога розпочати ґрунтовну дослідницьку, пошукову діяльність. Студент коледжу, отримавши на першому курсі тему наукового дослідження, працює над нею протягом усього періоду навчання. Результати дослідження відображаються у різноманітних рефератах, виступах на конференціях, курсових роботах, статтях і завершуються захистом дипломної роботи, а згодом й магістерської дисертації. З кожним роком матеріал дослідження поповнюється науковими відомостями з різних галузей права, які узагальнює на останньому курсі філософія права. Така творчо-пізнавальна діяльність студента у вищій школі позитивно впливає на формування його професійної культури.

Проте процес соціалізації студентів-юристів у вищій школі потребує систематичного регулювання.

Професійна соціалізація студентів юридичного профілю – це фактично правова соціалізація. Вона залежить не тільки від знання національних галузей права, а й від рівня оволодіння тими гуманітарними дисциплінами, які формують власне світогляд. Йдеться про філософсько-правові, історико-правові дисципліни та європейське право.

Для розвитку юридичної освіти та підготовки юристів в Україні важливе значення має створення відповідних кафедр європейського права. Це зумовлюється тим, що Україна у майбутньому має намір вступити до Європейського Союзу, що вимагає включення у навчальні плани викладання основ європейського права студентам-юристам.

Отже, правова соціалізація юриста – це віддзеркалення діалектики його становлення як особистості, усвідомлення службового обов'язку, вироблення почуття правової та моральної відповідальності.

Правова соціалізація (професіоналізація) відзначається активним засвоєнням правових норм, розумінням громадянської цінності прав, умінням користуватися правовим інструментарієм у практичній діяльності. Однак сьогодення вимагає від юриста знань не тільки позитивного, а й природного права, творчого поєднання духовних, моральних та позитивістських норм.

Активна правова соціалізація розпочинається з усвідомлення юристом власного «я», свого місця у соціумі, з оволодіння навичками застосування своїх правових знань на практиці. Цей перший етап правової соціалізації тісно пов'язаний з виконанням службових обов'язків.

Службові обов'язки скеровують юриста до конкретизації у використанні засвоєних правових норм, до усвідомлення необхідності і корисності власних професійних дій. Це формує у нього переконання в цінності права. Загалом **службові обов'язки є головним засобом професіоналізації юриста**. Сумлінне виконання ним службових обов'язків виявляється у позитивних діях, спрямованих на охорону прав і свобод громадян.

Важливим структурним елементом професійної соціалізації юриста є формування *почуття відповідальності*. Усвідомлення необхідності відповідальності за власні вчинки перед державою та суспільством має запобіжне значення, застерігає юриста від застосування необдуманого примусової сили держави, що виявляється у санкціях кримінальних, цивільних, адміністративних та інших норм. Почуття правової та моральної відповідальності – необхідні стимулятори правомірної поведінки юриста. Вихідним пунктом у соціалізації особистості є аналіз реального стану свідомості, її тенденцій, суперечностей розвитку. Але саме опанування знаннями суперечностей вказує і на шляхи виходу з певної правової ситуації, напрям до справжньої соціалізації людини.

Отже, почуття правової і моральної відповідальності активізують професійну свідомість правника, скеровують його на свідоме розв'язання суспільних суперечностей, які виникають у його практичній діяльності.

Професійна свідомість юриста, сформована у процесі соціалізації, знаходить вияв також у його *пропедевтичній культурно-виховній діяльності*. Це торкається загальнокультурного правового виховання громадян, водночас виявляє компетенцію юриста з питань культури *тлумачення закону*. Результати правового тлумачення пов'язані з можливістю обмеженого чи розширеного роз'яснення громадянам закону із застосуванням певної аргументації. У рамках юридичної діяльності тлумачення не тільки враховується, а й використовується у діалектиці становлення правника як спеціаліста. Ігнорування результатів тума-

чення у правових процесах розглядається як обмеження права на юридичний аналіз справи. Крім цього, знижується можливість здійснити культурно-правове виховання учасників юридичного процесу.

Доцільно розглядати правову соціалізацію у *культурологічному вимірі*. Адже юрист, виконуючи службові обов'язки, органічно поєднує функції знавця букви і духу права, духовно-морального наставника, політолога, психолога-педагога, економіста, актора та ін. Зрозуміло, що це вимагає засвоєння певних видів культур, розкриває творчий потенціал юриста, сприяє його реалізації у суспільстві, підносить рівень та міру включення культур у правове середовище. Але у діяльності юриста існують певні домінанти. Наприклад, як домінуючі виступають *використання та застосування правових норм*. У таких випадках виявляються специфічні особливості юриста, можливо, й однобічні чи обмежені дії, що свідчать про низький рівень професійної культури.

Тому ефективність правової соціалізації юриста як суб'єкта культури передбачає гармонійність, всебічність, тобто наявність максимальної сукупності професійних функцій.

Так чи інакше суспільні процеси пов'язані не лише з *феноменом права*. Тому методологічне значення вміщує розуміння права як *засаднокультурного феномена*.

Існують форми професійної соціалізації, до яких належать різні соціальні інститути, державні, громадські, кооперативні організації, засоби масової інформації, бібліотеки, неформальні групи тощо. Їхній вплив має постійний або тимчасовий характер і взагалі сприяє професійному становленню та інтелектуальному розвитку юриста.

Зрозуміло, що процес професійної соціалізації складається з певних циклів, етапів, періодів, що залежить, як правило, від життєво-службових ситуацій. Тому ймовірна поява *десоціалізації і ресоціалізації*.

Так, життєві цикли юридичної діяльності мають різну природу та причини їх виникнення. Можна вести мову про закономірні і випадкові (синергетичні) циклічні процеси. Але кожен такий цикл, безумовно, має певне підґрунтя і безслідно не минає у професійній діяльності юриста. Це передусім, позначається на виконанні службових обов'язків та різних функціональних діях. Наприклад, юрист через життєві обставини відмовляється від займаної керівної посади і починає виконувати менші за обсягом, а часом й малознайомі службові обов'язки. Проте набутий раніше досвід здебільшого допомагає у виконанні нових обов'язків. Тоді десоціалізація юриста – ефективне,

позитивне явище у службовому становленні. В окремих випадках де-соціалізація є негативною: понижений у посаді керівник не може виконувати вимог нового керівника, який раніше був його підлеглим. Таке явище впливає на моральний стан усього юридичного колективу.

Зауважимо, що процес професіоналізації відбувається під соціальним контролем, який діє як один із регуляторів юридичної соціалізації, як стабілізатор суспільних відносин.

У правовій соціалізації, як вважається, вагомим соціальним контролем виступає природне право. Саме з природного права розпочинається розуміння норм поведінки, формування позитивного права. На вимогах природного права побудовані міжнародні конвенції про права людини, дитини та ін.

Видається можливим вважати соціальним контролем й позитивне право, яке «пройшло» відповідне визнання суспільством. Зокрема, найбільш визнаними нормами позитивного права в Україні є норми Конституції, норми міжнародного права. Тому процес правової соціалізації так чи інакше відбувається під впливом (контролем) конституційних норм, а також міжнародного права. Найкращі здобутки юридичної практики в Україні також позитивно впливають на правову соціалізацію юриста. Користуючись принципом аналогії, юрист має змогу звиряти свої професійні дії з цими здобутками, використовувати їх на практиці.

Отже, правова соціалізація юриста як суб'єкта культури – це складний і багатогранний процес. Він залежить від багатьох суб'єктивних та об'єктивних чинників. На соціалізацію юриста впливають усі види культур, умови його життєдіяльності, трудовий шлях, характер обраної спеціалізації, сімейний стан, атмосфера в сім'ї, місце проживання, перебування в соціальних групах та ін.

Культура виступає своєрідним каналом правової соціалізації. Тому філософія освіти становить світоглядно-ціннісне підґрунтя правової соціалізації юриста, розуміння ним права як національного і загальносвітового культурного феномена.

1.3. Методологічні засади культурології права

Культурологія (культурознавство, теорія культури) права – це наука про множинність культур, які відображаються у праві. У цілому право характеризується багатьма видами (множиною) культур, (позаяк культура не існує абстрактно, а лише у співучасті). Проте не сумарна кількість видів культури визначає право, оскільки це – здобутки загальнолюдської культури. Йдеться про окремі складові елементи (культурологічні аспекти) кожної окремої культури, які мають пряме або хоча б дотичне відношення до права.

Поряд із поняттям «культура» дослідники часто вживають терміни «загальнолюдські цінності» і «загальнолюдська культура».

Під загальнолюдськими цінностями розуміються вартісні здобутки народу в сфері як матеріального, так і нематеріального розвитку.

Треба наголосити, що здобутки обов'язково мають бути саме вартісними, надзвичайно цінними. Але який тоді обрати критерій щодо цінностей? Можливо, в оцінці духовних надбань людства потрібно звертатися до природних законів, їхніх першооснов. Адже вона, природа, має всевітнє, універсальне значення. Вимоги природи без жодних обмежень однаково беззаперечні для кожного, незалежно від професійних, культурних, релігійних чи національних ознак.

Щоправда, не все, що створюється людьми, має аналоги у природі або відповідає природним законам. То ж подібні «творіння» не становлять людської цінності, тим більше – основ загальнолюдських надбань (досить згадати розкішні палаци, занадто модний одяг тощо зі сфери матеріальної культури; наукові дослідження атеїзму та ін. зі сфери нематеріальної духовної культури).

Загалом *духовними цінностями* можуть бути: моральні, національні, психологічні, педагогічні, наукові, політичні, естетичні тощо. Це ті скарби людства, які гармонійно узгоджуються з природними нормами. У сукупності вони утворюють правові цінності, а останні – правову культуру, що і є предметом дослідження культурології права.

Загальнолюдські цінності ґрунтуються на загальнолюдській моралі.

Хоча й моральні норми еволюційно формуються людством, однак цінностями вони стають лише за умови, якщо не суперечать природним нормам. Тобто та частина моральних норм, яка збігається з природними нормами-законами, набуває, можна сказати, *статусу загальнолюдської моралі*.

Поняття «загальнолюдська культура» охоплює загальнолюдські цінності, загальнолюдську мораль і навіть ті здобутки, які засуджує релігія.

У культурології права велике значення мають такі категорії: культурна норма, культурні процеси, культурний розвиток, культурна політика, культурне співробітництво, культурна подія, культурна ситуація, культурне середовище, культурні зв'язки, культурні відносини, культурний контекст, культурний організм, культурний потенціал, культурна модель, культурна свідомість, культурні структури, культурні парадигми, культурні тенденції, культурологічна концепція,

культурні традиції, культурна різноманітність та ін. Ці категорії ніколи не мають логічно завершеного змісту, бо кожна людина, кожна історична доба можуть наповнювати відповідно ці поняття певним змістом.

Особливе місце серед них посідає *норма культури*.

Під нею розуміються кількісні та якісні матеріальні і духовні надбання, необхідні для природного життя людства на конкретний період часу.

Якщо ж сукупність культури відстає від норми, розвиток людства не має прогресу. Право в такому випадку неспроможне врегулювати найбільш важливі суспільні відносини. Тоді кажуть, що в такому суспільстві відсутня цивілізованість, у тому числі й *цивілізований правопорядок*. У правовому полі це означає, що правові норми дублюються або суперечать одна одній і в підсумку частина з них позбавлена конкретного спрямування.

Культурними процесами можна вважати рух і послідовність накопичення соціальних норм, які відбуваються у погодженні між галузями та напрямами розвитку культури. Це складні дії, які пронизують усі суспільні структури без винятку. Культурні процеси переймають не лише зовнішній, а й внутрішній світ людини. Такими процесами характеризуються духовні та моральні засади, що повинні служити взірцем для правових норм.

З культурними процесами обопільно пов'язана культурна політика, різновидом якої є правова політика.

Правової політики як основи законності мають беззастережно дотримуватись усі члени суспільства, а метою її є утвердження цивілізованого правопорядку.

Для дослідження правових явищ велике значення набуває така категорія, як *культурна подія*. Це очікуване або неочікуване суспільне явище, яке внесло певні зміни у матеріальний чи духовний розвиток людства. *Очікуваність* підкреслює саме якість сподівання результатів фізичних чи інтелектуальних зусиль окремих осіб або групи осіб. *Неочікуваність* підкреслює певну стихійність, хоча відображає цілковиту закономірність, яку, на перший погляд, начебто важко помітити. *Культурна подія* – *різновид широкого кола діянь, у тому числі правових*. Підтвердженням цього є існування правових і неправових явищ (подій). Так чи інакше кожна чинність у правовому полі залишає свій відбиток у суспільних відносинах. У такому разі зі сторони права повинна бути своєрідна реакція. Саме культурологічні події завжди вимагають правового регулювання, оскільки виникають нові, неповтор-

ні прецеденти, які завершуються змінами (доповненнями) правових норм. Це і є визначальною рисою постійної недовершеності права.

Право має одержувати схвалення в *культурному середовищі*, що означає об'єднання однодумців, які визначають культурну політику, домагаючись певних результатів фізичної чи інтелектуальної діяльності. Прикладом можуть бути творчі спілки юристів, які прагнуть максимально врегулювати суспільні відносини ефективними правовими нормами. Здобутки культурного середовища правників рано чи пізно знаходять своє відображення на практиці, адже *результат* є підсумком поміркованої, виваженої, погодженої творчої співпраці юристів.

У культурології часто вживається термін «*культурний контекст*». Ця категорія означає розуміння єдності усіх напрямів розвитку (формування) культури, характеризується множиною культур. По суті, культурний контекст визначає зміст загальної культурології, її ідеальний взаємозв'язок. Оскільки кожна галузь домагається власних результатів, норм, культурний контекст допомагає зрозуміти єдність всіх соціальних норм. Неможливо правові норми відокремити від інших, бо це будуть штучні, «мертві» норми. А за допомогою так званого «культурного» кута зору людина може усвідомити природу, розвиток й цінність права.

Така категорія культурології права, як *культурний потенціал*, означає це не досліджений, не врахований запас можливих досягнень культури, її здатностей. Іншими словами, культурний потенціал визначає здатність людини осмислити створені нею цінності і використати їх для регулювання суспільних відносин. Саме в цьому й полягає головна причина недовершеності правових норм, якщо не враховується повністю культурний потенціал суспільства, нації та держави в усіх напрямках їх розвитку. А зразком може слугувати, наприклад, культурна модель права, де зосереджені здобутки усіх видів культур, що дало підстави створити міцні чинні норми.

Кожна наука має свої парадигми, під якими розуміємо визнані світовою практикою взірці, здобутки матеріальної чи інтелектуальної праці. Тобто це ті культурні ідеали, яких необхідно прагнути досягти. Так, у праві *культурною парадигмою* може бути римське приватне право, яке найбільш наближене до досконалості. Воно вивчається і сьогодні в університетах, а рецепція римського права поширена досі в деяких країнах.

Важливим у культурології права є бачення *культурних тенденцій*, які дають змогу простежити напрям розвитку надбань людства, його основні ідеї, які ведуть до конкретної мети. Хоча на перший погляд здається, що культурні тенденції ніби виникають стихійно, але це далеко не так. Справа в тому, що їх генератором є *інтелект нації*, який

формується не стихійно, а завдяки цілеспрямованим зусиллям (прикладом може бути Японія). У праві культурні тенденції часто мають вияв у формуванні конституції як Основного закону. До речі, Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., відображає основні культурні тенденції українського народу й передових держав світу, оскільки враховує реально існуючі здобутки людства у сфері права.

Культурологія права активно оперує і такими поняттями, як «*контркультура*», «*антикультурна підміна*», «*окультурення права*».

Так, під *контркультурою* слід розуміти «культуру у відповідь на культуру». Тобто проти одного досягнення суспільства спрямовується інше. Тут можливі два випадки: 1) якщо спочатку культура (або її окремих вид) розвивається за природними законами Всесвіту, то часто знаходяться сили, які це заперечують, і спрямовують розвиток в інше, протилежне, русло; 2) якщо розвиток культури відбувається всупереч природних чинників, то, рано чи пізно, це все одно призведе до руйнування законів природи. Тобто культурні надбання відбуваються: природно (стихійно), еволюційно або штучно (революційно). У першому випадку це здійснюється за законами Всесвіту, у другому – за людськими законами. Тому у першому випадку контркультура недопустима, а у другому – просто необхідна. Звідси впливає потреба у своєрідній контркультурі, так званій культурній революції в українському праві, у наближенні його до духовного та міжнародного права.

Окультурення права – це максимальне використання результатів, історичних здобутків інтелектуальної праці людства при формуванні правових норм.

Взагалі, будь-яке право є результатом культури. Але йдеться саме про культуру, а не *антикультурну* підміну. У протилежному разі це не буде окультурення права, а фальшиве (некультурне) право, яке не має ніякої цінності і не є справжнім, ефективним регулятором суспільних відносин. Тобто неокультурене право шкідливе для суспільства вже тим, що воно позбавлене етики ненасильства, і призведе до жорстокого невинного примусу.

Відомо, що до культурології права належать культуровалентні об'єкти та культурологічна проблематизація. Під *культуровалентними об'єктами* слід розуміти ті об'єкти дослідження, які визначають міру здатності культури творити правові норми. Це, свого роду, визначення правотворчості культури. Такими культуровалентними об'єктами у праві є *природні і моральні норми*, практично всі види культури та ін. У цілому використанню цих об'єктів сприяє правильно створена *культурологічна проблематизація, що залежить від глибокого бачення проблем права*.

Право є наслідком нематеріальної культури, її результатом, одним із критеріїв цивілізації, і, загалом унікальним, неповторним витвором людського розуму (шедевром людської думки і мудрості). Через право практично виражаються загальнолюдські інтереси та цінності, національна мораль, що є важливими елементами людської культури. Для прикладу можна згадати хоча б перше писане право нашої держави – «Руську Правду», яке виникло як синтез на ґрунті звичаєвого права й християнської моралі.

Зрозуміло, що формуванню права повинні сприяти відповідні інститути, які покликані забезпечити найефективніший вплив у регулюванні складних суспільних відносин. Тобто право мусить увібрати у себе всі досягнення людства. Ці надбання мають бути всебічними, коли враховуються всі, без винятку, галузі людської діяльності. І чим скрупульозніше добирати досягнення кожного напрямку суспільного розвитку, тим міцнішим стає право, тим більшу соціальну цінність воно має. Таким чином, **право включає компоненти національної культури, без яких воно не існує.**

Право тісно пов'язане з такими видами культури, як духовна, моральна, національна, державна, суспільна, політична, економічна, психологічна, інтелектуальна, педагогічна, наукова, інформаційна, управлінська, парламентська, законодавча, професійна, побутова та ін. Наголосимо, що окремі елементи цих видів культури активно формують правову культуру суспільства.

Відтак виникає питання, чи пролягає шлях до формування права тільки через види культури, чи існують інші визначальні чинники, які перебувають за межами культури? На перший погляд, самої лише культури для цього недостатньо, оскільки існують вимоги часу і конкретної ситуації, волонтаристські вказівки високих державних чиновників. І всі ці чинники також є наслідком певної культури. Тобто є підстави вважати, що так чи інакше множина культур є необхідною і самодостатньою умовою для формування права.

Таким чином, у праві відображаються лише культурні тенденції, які формують дух права. У кожному структурному елементі права культурні тенденції дають можливість накреслити перспективу розвитку права, визначити закономірності розвитку культури суспільства, які слід врегулювати правовими нормами. Іншими словами, для права, особливо для духу права, важливу роль відіграє культурологічна концепція, своєрідна позиція і вироблена лінія дії культури у праві, що дає змогу обґрунтувати мораль як *критерій права*.

Зміст культурології права полягає також у дослідженні такого явища, як *спектр культур у праві*. Справа в тому, що кожен із видів культури не впливає на право самостійно, ізольовано. Тут спостерігається явище дифузії (змішування) культур. Адже між усіма видами

культури існують і спільні структурні елементи. Ці елементи у кожній культурі відіграють належну роль зі своїм відтінком, виконують певну функцію. Внаслідок цього вірогідне виникнення культурних конфліктів у праві, які можна вирішити методом врівноваження (згладжування). Суть цього методу полягає в тому, щоб у конкретній ситуації надати перевагу якомусь одному, більш сприятливому для неї елементу культури, нехтуючи іншими. Це означає, що вимушено створюються культурні східці, які ще називають ієрархією культур. Така ієрархія залежить від ступеня важливості кожного структурного елемента конкретного виду культури для певної норми права.

Отже, предметом культурології права є вивчення загальних і спеціальних законів розвитку культури та права; система знань про сутність, суспільне призначення культури та права, їх зв'язки з іншими соціальними явищами; загальні закономірності виникнення і розвитку права, вплив різних видів цінностей (множини культур) на право, його формування та реалізацію, утворення культурно-правової реальності.

Предмет культурології права дає відповідь на питання, які закономірності досліджуваних явищ вивчає наука, який зміст і призначення цих явищ. Тобто *культурологія права – проблемна, суспільна, філософсько-юридична, теоретична наука, яка має власний предмет*. Загалом культурологія права – це вступ до права. Вона впливає на юридичну думку особи, формує її мислення і стимулює справжню правотворчість. Культурологія права характеризується нескінченим процесом розвитку думки у пізнання явищ, тобто ірраціональністю. Для цього потрібні високий рівень абстрактності, творче теоретичне мислення, уміння досліджувати релігійні та моральні норми. Завданням культурології права є створення теорії «мирного співіснування» всіх видів культури з метою блокування, гальмування і протиріч їх складових елементів, які формують національне право.

Кожна наука ґрунтується на відповідних теоретичних засадах, у тому числі і принципах, які допомагають кращому розумінню її змісту, визначають конкретні тенденції розвитку тощо. Особливо це стосується культурології права як нової науки, що розвивається.

Культурологія права ґрунтується на основних спеціальних і загальних принципах. *Основним спеціальним принципом є єдність права, культури і моралі (узгоджена з природними нормами) та необхідність (оскільки наявні постійні вимоги суспільства) регулювання правовідносин.*

Оскільки норми культури стосовно правових норм мають первинний характер, тобто наявна ознака дочірності права щодо культу-